

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161. 2–1. 06

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/06>

Біляцька В. П.

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА БОГУНА В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ У ВІРШАХ А. ГУДИМИ

У статті розглянуто особливості художнього моделювання постаті відомого козацького ватажка, відважного воїна, далекоглядного захисника Івана Богуна в однойменному історичному романі у віршах Андрія Гудими. Твір надруковано в епопеї «Україна – це доля» (2020), у якій представлено тисячолітню історію України в поемах і романах у віршах, акцентовано на оповідності, що зумовлює епічність, на збагаченні творення жанрових форм у відтворенні історично масштабних подій минулого, на деталях історії повсякдення XVII ст.

Досліджено своєрідність авторської інтерпретації образу головного героя як рушія історії України, його значення для сучасного розвитку української держави, українського народу. Образ Івана Богуна подано багатоаспектним, в еволюції згідно з історичними даними. Поет не обмежується змалюванням полковника як воїна, він характеризує його як людину, яка шанує простих людей і Бога, дбає про волю України, виносить державницькі ідеї. Богун засуджує подумки Хмельницького за поступки ворогам, за увагу до особистого життя, не погоджується ставити підпис про злуку з Росією.

У романі у віршах «Іван Богун» подано історичний час в історико-антропологічному лоні через людські долі, життєписи яких є суттєвим тлумаченням історичних подій, людських історій. Зображуючи історичних осіб автор дивиться на особистість з точки зору свого часу, з увагою до буденно-побутових та суб'єктивно-особистісних деталей, узагальнюючи національний характер. У текст роману у віршах уведено багато зразків фольклору, які розкривають і характери героїв, і дають узагальнюючу народну оцінку їхнім вчинкам, передають колорит того часу.

Ключові слова: художнє моделювання, роман у віршах, образ, історія повсякдення, Іван Богун.

Постановка проблеми. Особливим чинником твору, у якому прототип головного героя – історична особа, є відбір історичних фактів, як фундаменту художньої правди, і позиції автора. Позиція відомого поета, прозаїка, драматурга і публіциста, лауреата престижних літературних премій Андрія Гудими відома ще з часу друку перших його творів, а в нього близько сорока літературно-художніх видань: книги віршів, поем, прозові романи, повісті, нариси, п'єси та романи у віршах.

Усі історичні романи у віршах Андрія Гудими надруковано в епопеї «Україна – це доля» (2020). Художню епопею автор називає верцадлом своєї душі і спасінням, це майже «півстолітній біль і гнів, радість і печаль, розчарування і надія» [1]. В епопеї «Україна – це доля», крім нового роману

у віршах «Іван Богун», поем «Замкова гора», «Комбат», «Третє пришествя» (жанрово більше подібні до роману у віршах), надруковано й ті романи, що вийшли у світ раніше: «Северин Наливайко», «Сповідь Мазепи», «Клекотіли орли», «Устим Кармалюк». Глибина подій в епопеї сягає тисячолітньої давнини – від заснування Ярославом Мудрим форпосту Київської Русі, Білої Церкви – до сьогодення. Автор зазначив, що в книжці сфокусував увагу на відтворенні «епохальних переломів у житті українського народу, на відображенні подій, що мали і мають вирішальне значення для багатьох поколінь. Поеми та віршовані романи, в окремішності своїй, можна без усяких натяжок назвати «циклами», які поєднані спільною історичною тематикою» [5, с. 747].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художнє осмислення поглядів на історично масштабні події минулого, у яких діяв козацький полковник Іван Богун у ролі головного чи другорядного персонажа більше представлено у вітчизняній історичній прозі, починаючи з ХІХ ст. – М. Старицький «Богдан Хмельницький», «Руїна», А. Кашенко «Славні побратими», «Борці за правду», О. Соколовський «Богун», Яків Качура «Іван Богун», Юрій Мушкетик «На брата брат», А. Химко «Засвіти», Ю. Сорока «Іван Богун», О. Дмитрук «Іван Богун – полковник». Тенденції розвитку української історичної прози, у якій наявний образ Івана Богуна, досліджували науковці: С. Андрусів, А. Гуляк, М. Ільницький, О. Євмененко, Б. Мельничук, О. Проценко, Т. Сагайдак, О. Федоренко, а в ліро-епічних творах цей образ майже недосліджений.

По-новому художньо осмислено визначну історичну особу Івана Богуна в поемі «Іван Богун» (2015) Д. Павличка та в романі у віршах «Іван Богун» (2020) А. Гудими. Художнє моделювання історичної постаті Івана Богуна в ліро-епосі досить побіжно розглядалося, маємо в основному стислі рецензії, передмови, авторські коментарі, статті, у яких цей образ згадується в контексті образу Богдана Хмельницького (переважно історичний роман «Берестечко» Ліни Костенко).

Неповторність, «національна й часова самобутність» (Г. Гегель) образу Івана Богуна, ім'я якого овіяне невмирущою славою, завжди приваблювало українських письменників. Питання, чи в усіх творах цей персонаж відповідає «національній вдачі» (І. Франко) історичної особи, чи саморозкривається і чи є національним героєм, розглянемо на прикладі роману у віршах Андрія Гудими «Іван Богун».

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей художнього осмислення постаті Івана Богуна в однойменному романі у віршах, з'ясування авторської концепції історичних подій, конфліктів і сьогочасного змісту у зверненні до подій минулого, деталей історії повсякдення ХVІІ ст.

Виклад основного матеріалу. Роман у віршах «Іван Богун» (2020) А. Гудими надруковано в епопеї «Україна – це доля», де діють понад чотири сотні літературних персонажів, від розповідача, особа якого співвідноситься з авторським «Я», до легіону відомих історичних особистостей (Іван Богун, Іван Мазепа, Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Устим Кармалюк, Максим Залізняк, Іван Гонта) і до безсмертної «Небесної Сотні»

Євромайдану-2014. Як зазначив автор, йому пасує перебувати в «добірному товаристві – від Ярослава Мудрого до когорти Іванів, а від них – аж до Небесної сотні» [1].

Як і в кожному романі у віршах А. Гудими, в «Івані Богуні» настанова на оповідність зумовлює його епічність. Автор подає образ головного героя в романі у віршах багатопланово на тлі подій виборювання державності «горопашною Україною» завзятим воїном: у бою «блискавицями стрясав, – / То як від Зевса найсвятіша добич, – ...Разив ліворуч і рубав правобіч. / І вороги стелились, як трава» [4, с. 198]; «Його ж бо місце там, де смерть гуляє» [4, с. 182]; народним лицарем: «І був це на коні / Диявол сам з вогню і нетерплячки» [4, с. 182]; мудрим поководцем: «Бо йому під стать /Нема нікого у Подільськiм краї» [4, с. 290]; звичайною людиною: «Бо хутірський він, хліборобів син / То знав ціну і ралам, і колесам» [4, с. 173].

Художнє моделювання головного героя подано в еволюції згідно з історичними даними: від присяги на Січі, прокладання шляхів тернистих «до святої волі», до відмови Богдану Хмельницькому підписувати домовленість з Московією: «Ось так він і мотався з боку в бік, / Шукаючи дорогу Україні» [4, с. 298].

Попри багату художню інтерпретацію постаті Івана Богуна в прозі, у романі у віршах цей образ художньо змодельовано вперше. Необхідність нової інтерпретації історичних подій і постатей, на думку Н. Горбач, впливає із завдання – «формувати національну свідомість, примножувати і розкривати історичний духовний досвід людства, передавати моральні уроки майбутнім поколінням» [3, с. 9]. Герой сучасного роману у віршах і є «носієм естетичного осягнення національної ідентичності, нових орієнтирів у просторі *людина / світ*, соціально-історичного часу, трансформації національної пам'яті» [2, с. 4], спонукає до висвітлення «вічних ідей» (Д. Донцов).

Події роману відбуваються переважно в ХVІІ ст., але з накладанням сучасних подій нашої історії. Композиційно роман у віршах «Іван Богун» А. Гудими має три частини: «Предтечі», «Ой той то Хмель», «Я гарячий, батьку», відповідно до соціально-історичного часопростору, який моделюється і відтворюється різними способами в кожному структурному елементі твору. Художньо-історичний час, на думку Н. Копистянської, «завжди виявляється у самому виборі теми, предмета зображення, часу, у ставленні до нього, у конфронтації часів, у явній чи прихова-

ній їх оцінці, в характері пафосу: героїзації, ідеалізації, ідеологізації, сатиричному спрямуванні тощо» [6, с. 64].

А. Гудима в післяслові «На вітвар збагачення історичної пам'яті...» писав, що найдинамічніша амплітуда соціальних коливань зображена в романі «Іван Богун», бо часи «великої Руїни» насунулися одразу ж по Хмельниччині. [2, с. 748]. Зображення історичних подій, доби чи конкретної постаті залежить від уявлень про історію, від осмислення суспільних процесів. У розкритті образу Богуну подано його характеристику з оцінним значенням особистості для України:

Ця голова – як доля України!

Ця голова – як помста ворогам!

Ця голова – познака переміни.

Ця голова лягла на груди вам [4, с. 202].

І. Набитович, досліджуючи формування національної самосвідомості в історичному романі, зазначив, що пам'ять, історія й історичний роман мають колективний простір, спільні «поля битв» для освоєння і подання минулого. Однак, для кожного з них існує своя перспектива й нарративні стратегії його репрезентації. «Історична проза, як й історіографія, створюючи художню картину світу й власну концепцію *memoria*, намагається будувати візії як буття народів, держав, так і екзистенції окремої людини в певному темпоральному, минулому чи давноминулому, відтинку» [7, с. 46]. Саме через екзистенції Івана Богуну автор поетично трактує, як головний герой мріяв «підняти пам'ять на престол», очолив боротьбу за волю України, взірцем обравши народних месників, яких автор згадує в контексті художнього вираження національної ідеї:

Богун всю ніч мав суццю клопотню –

Його уява бозна-де носила:

Він позичав незшиблого вогню

У Наливайка. В Сулими. В Трясила...

Летять позаду щонайліпші друзі –

Нечай Данило і Микита Стриг,

Ондрей Васюта і Гаврило Дужий [4, с. 182].

Роман у віршах «Іван Богун» наповнений образами історичних і легендарних постатей, життя яких є взірцем непокори, гордості духу, боротьби за свободу нації з виразною змістовністю, які наділені «націєоб'єднуючою функцією» (Г. Клочек):

То всі предтечі обізвились разом:

«Збери всю волю...» – мовив Наливай;

«...в міцний кулак...» – немовбито Шаула.

«І стій...» – це Бут, Острянин і ... Чурай.

Мов одчинилась пам'яті шкатула [4, с. 280].

Ліро-епос А. Гудими посилює поліфонізм життєвого буття героїв та реалій України того часу, акцентує увагу реципієнта на концептуальній рисі, не лише репрезентуючи події, а й виписуючи «портрети» героїв. Автор у творі застерігає, що за ім'ям великого Богдана ми забуваємо «сподвижників його», тому й художньо інтерпретує постать Івана Богуну. В історичному романі у віршах А. Гудими реалізується ідея відображення «історії духової, історії мислячої, історії ідей» (М. Ільницький), відбувається реконструкція історичної пам'яті й пам'яті колективної. Пам'ять Івана Богуну фіксує багаторічну боротьбу народу, яка «наповнюється з криниці колективної пам'яті. Колективна пам'ять формується на основі повідомлень свідків тих чи тих історичних подій, на основі діалогу поколінь... Колективна пам'ять формує ідентичність спільноти, а історична проза, водночас залишаючись частиною суспільної пам'яті, конструює її символічні прояви, сказати б, меморіальний дискурс» [3, с. 52], є «політикою пам'яті».

На відміну від художнього моделювання легендарної постаті у творах інших письменників, А. Гудима подає Богуну у протистоянні з Хмельницьким, і таким, що не погоджується ставити свій підпис на документі про злуку з Росією й неодноразово переконує гетьмана, що «двоглавий» не обійме крильми, а лише скубти буде:

І раптом подобрили – хоч тули

Москву до серця. Сперлися на віру.

Не мати нам свободи, крім хули.

Не вірю їм! А хоч убий – не вірю!

На злуку з нею, Хмелю, не веди.

Не бачу в тому ні добра, ні злади.

То кривда буде чистої води –

Не дружби рада, а весілля зради... [4, с. 298].

Як уже зазначалося, образ Івана Богуну є багатогляним, письменник не обмежується змальованням полковника як воїна, він характеризує його як людину, яка виношує державницькі ідеї. Богун подумки засуджує Хмельницького за поступки ворогам, за увагу до особистого життя, не погоджується про возз'єднання:

– Ти присягав, полковнику, мені.

І ти підпишеш – геть усе – що треба...

– Так присягав. І не картав себе.

Та в цю – для тебе! – знамениту днину

Я полишаю, гетьмане, тебе,

Аби не зрадить нашу Україну... [4, с. 298].

Дійсно, 8 січня 1654 року на Переяславській раді, де було проголошено возз'єднання України з Росією, під присягою на вірність цареві підпису полковника Івана Богуну не було.

У текст роману у віршах уведено багато зразків фольклору, які розкривають і характери героїв, і дають узагальнюючу народну оцінку їхнім вчинкам, і передають колорит того «нестримного» часу: «Віє вітер, віє буйний», «Ой на горі да женці жнуть», «Розлилися круті бережечки», «Засвіт встали козаченьки». Пісні знали й виконували всі верстви населення: «А пісня вперто поминула Брацлав / По стріль-воді – супроти течії./ Ще день натхненно у литаври брязкав, / У Хмільнику вже слухали її» [4, с. 204]; до «кожної з осель» її несли кобзарі-відуни, «Апостоли Господні»; при першій можливості виконували козаки: «Отож гуль-ніть «гяури»-козаки! / Пісні і танці, й музика – за вами» [4, с. 168].

А. Гудима характеризує головного героя як духовну людину, яка шанує батька, дотримується козацьких звичаїв, живе з Богом в душі, хоча «свободний час» мав – тільки помолитися. У молитві Богун не просить порятунку для себе, а молиться за майбутнє України: «О Христе-Боже, Ти один еси. / Не дай покрити голову ганьбою» [4, с. 164]; «За волю нашу. І за власну честь. / І за всенашу милу Україну» [4, с. 157]; «Всевишній Отче, Ти один еси! / Допоможи нам вирватися з дреми» [4, с. 161]; «Як не поможеш, Святий Отче, нам, / Вкраїна сторозтерзана загине» [4, с. 185].

У романі у віршах «Іван Богун» найчастіше з усього ліро-епосу автора згадується Всевишній: у молитвах, у побутовому вжитку, у трактуванні прізвища головного героя – Бог(ун), за визначенням автора, і від історичної давньої назви річки Буг (Бог). Іван Богун – найулюбленіший герой Андрія Гудими, до того ж ще й земляк.

«Іван Богун» – це своєрідне дзеркало важливих і драматичних подій, процесів, постатей української історії, життєписи яких є суттєвим тлумаченням історичних подій. «Історична особа – це явище своєї епохи, хоча кожен письменник, зображуючи її, дивиться на особистість з точки зору свого часу» [2, с. 126]. Автор навіть у тексті розкриває характер героя і зазначає своє призначення: «Він як орати – то це вже орав. / Як посипати – то не всяке сміття... / А я поволі сили набираюсь, / Аби посвідчить в нинішнє століття» [4, с. 169] А. Гудима дає оцінку вчинкам героїв, вбачаючи в них наслідки для майбутніх подій:

Бо Україна – наша. І свята.

Без неї, браття, не шукаймо щастя.

За неї не шкодуймо живота.

Хай закипає мужність Северина,

Най допікають рани Павлука,

Нехай катують муки Остринина,

А ми борімося! Бо судьба така.

Це не покара, а надія Божа

На мужність нашу й віру у борні [4, с. 217].

Висновки і пропозиції. У романі у віршах «Іван Богун» художньо змодельовано поліфонізм життєвого буття головного героя та реалій України того часу, акцентовано увагу реципієнта на соціально-історичному часопросторі як концептуальній рисі, що не лише репрезентує події, а й виписує «портрети» героїв. Реальні свідчення, літописи, народнопоетичні твори введено в сюжет для розкриття історичного тла, вони є невід'ємним естетичним і суспільним концептом і генологічною ознакою ліро-епосу А. Гудими, який ще необхідно вивчати.

Список літератури:

1. Базилевський Володимир. Імпресії та медитації. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/volodymyr-bazylevskiy-impresii-ta-medytatsii-2/>
2. Біляцька В.П. Український роман у віршах постколоніальної доби. Дніпро: Середняк Т.К., 2017. 398 с.
3. Горбач Н.В. Історична проза Юрія Мушкетика.: автореф. дис. канд. філол. наук.: 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 20 с.
4. Гудима А.Д. Іван Богун. *Гудима А.Д. Україна – це доля. Епопея*. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2020. С. 149–298.
5. Гудима А. На вівтар збагачення історичної пам'яті... *Гудима А.Д. Україна – це доля. Епопея*. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2020. С. 747–750.
6. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 342 с.
7. Набитович І. Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і Час*. 2022. № 4 (724). С. 45–57.

Biliatska V. P. ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CHARACTER OF IVAN BOGUNA IN THE NOVEL OF THE SAME NAME IN THE POEMS OF A. GUDYMA

The article examines the peculiarities of the artistic modeling of the figure of the famous Cossack leader, brave warrior, far-sighted defender Ivan Bogun in the historical novel of the same name in Andrii Gudyma's

poems. The work was published in the epic “Ukraine is destiny” (2020), which presents the thousand-year history of Ukraine in poems and novels in verse, the emphasis is on narrative, which determines epicness, on the enrichment of the creation of genre forms in the reproduction of historically large-scale events of the past, on the details of history everyday life of the 17th century.

The originality of the author’s interpretation of the image of the main character as a driving force in the history of Ukraine, its significance for the modern development of the Ukrainian state and the Ukrainian people has been studied. The image of Ivan Bogun is presented as multifaceted, in evolution according to historical data. The poet does not limit himself to portraying the colonel as a warrior, he characterizes him as a person who respects ordinary people and God, cares about the will of Ukraine, and upholds statist ideas. Bogun mentally condemns Khmelnytskyi for making concessions to the enemies, for paying attention to his personal life, and does not agree to sign the alliance with Russia.

In the novel in verse “Ivan Bogun” historical time is presented in the historical and anthropological context through human destinies, whose biographies are an essential interpretation of historical events, human stories. Depicting historical figures, the author looks at the personality from the point of view of his time, with attention to everyday and subjective-personal details, summarizing the national character. Many samples of folklore are introduced into the text of the novel in poems, which reveal the characters of the heroes, and give a generalized popular assessment of their actions, conveying the flavor of that time.

Key words: artistic modeling, novel in verse, image, everyday history, Ivan Bogun.